

KAZAK TÜRKÇESİNDE KÖKTÜRKÇE SÖZLÜKSEL UNSURLAR

Ali AKAR*

II. Köktürk Kağanlığı döneminden kalan Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan *Orhun Yazıtları*, Çuvaşça dışındaki bütün Türk lehçelerinin dayandığı en eski dil anıtlarıdır. Günümüzde gerek Özbek-Uygur, gerek Kıpçak gerekse Oğuz grubu Türk lehçelerinde bu yazıtlardan kalan sözlüksel unsurlara rastlanmaktadır.

Köktürk Kağanlığının Uygur-Basmıl-Karlık koalisyonuyla yıkılmasından sonra (745) bu yazı geleneğine Uygur Türkleri sahip çıkmış ve bütün Orta Asya Türk halklarının yazı ve konuşma dilleri üzerinde uzun yıllar hâkimiyet sağlamışlardır. Uygur yazı dili geleneği önce Turfan-Tarım havzasında, daha sonra da Harezmi-Çağatay Türkçesi ile uzun yıllar Doğu Türk Dünyasında hâkimiyet kurmuştur.

Orta Asya'daki Uygur-Özbek olmayan diğer Türk halkları (Kazak, Kırgız, Türkmen...) da Çağatay yazı dilini kullanmışlardır.

İdil vadisinden Altay dağlarına kadar geniş bozkırlara yayılmış bulunan Kazaklar, 15. yüzyılın sonlarına doğru siyasî birlik kurma yoluna girmişlerdir. Sırayla Burunduruk Han (1480–1511), Kasım Han (1445–1523), Tahir Han (1523–1533) zamanlarında Kazak boylarını siyasî bir çatı altında birleştirme çabaları görülmüştür. (Saray 1996:81)

* Yard. Doç. Dr., Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türkiye (elmek: akar@mu.edu.tr)

Kazak halkı, yüzyıllar boyunca göçebe bir hayat tarzı sürmüştür. Bu yüzden Kazak Türkçesi, çevre dillerle ve komşu kültürlerle en az etkileşime girmiş lehçelerimizden birisi olduğu için (Arat 1988 : 502) arkaik unsurları korumada diğer Türk yazı dillerinden daha başarılıdır.

Çuvaşça dışındaki yaşayan Türk yazı dillerinin ilk metinleri olarak bilinen *Köktürk Yazıtlarının* söz dağarcığı ile yaşayan lehçeler arasındaki koşutlukların tespit edilmesi, lehçelerin birbirleriyle olan ilişkileri ve Türk dilinin birçok sorununun çözümünde anahtar görevi yapacaktır. Bu çalışmada, Kazak Türkçesinin yazı dilindeki Eski Türkçe sözlüksel unsurlar, Köktürkçe üç yazıt (Bilge Kağan, Köl Tigin, Tonyukuk) ile karşılaştırılmıştır.

1. *alkın*- “mahvolmak, yok olmak”

~**Kaz. *alkın***- “yentigüv, yentige dev aluv” ol poezga arpalısıp mine-min dep alkinıp kalğan magan karsı otur, tep sasiydi (KTTS, I/226)

~**Kökt.** *Kaganının sabın almatın yir sayu bardıg koop anta alkıntıg arıltıg* “hakanlarının sözlerini almadan (dinlemeden) her yere gittin ve oralarda hep mahvoldun, tükendin” KT/D-9

2. *alpavit* “yiğit, cesur”

~**Kaz. *alpavit*** “derebeyi” (Ercilasun 1991 : 164); alpavit “ülken, zor” (KKTS, I/233) ~*alpavuttay jigıt bol-*

~**Kökt.** *tońra bir oğuş alpagu on erig tońa tigin yogınta egirip ölür-tümüz* “Tongralardan bir grup yigit on eri Tonga Tigin’in cenazesinde kuşatarak öldürdük” KT/K-7

3. *böri* “kurt”

~**Kaz. *böri*** “kurt” (Ercilasun 1991 : 518) ; böri “kaskır, serekkülak” (KTTS, II/427)

~**Kökt.** *kañım kagan süsi böri teg ermiş* “Babam hakanın askerleri kurt gibiymiş” KT/D-12

4. *buka* “boğa, erkek sığır”

~**Kaz. *buka*** “boğa” (Ercilasun 1991 : 76); buka “sıgır malınıñ piçtirilmegen erkegi, tukımlık, atalık kara mal” (KTTS, II/501)

~**Kökt.** *semiz bu:ka toruk bu:ka teyin bilmez ermiş* “(hangilerinin) semiz boğa, (hangilerinin) zayıf boğa olduğunu bilmez imiş” T1-6

5. *bulga*- “karıştırmak, bulanık hale getirmek”

~**Kaz. *bulgav*** “bulamak” (Ercilasun 1991 : 82); bulgagış “bulgav isin istevtin aralastıruvısı (adam)” (KTTS, II/518)

~**Kökt.** *türk boduni yeme bulganç ol temiş* “Türk halkı kargaşa içindedir” T1-22

6. cut “yokluk, yoksunluk”

~**Kaz. cut** “mal mülkten ayrılmak, yokluk” (Oraltay 1984 : 108)

<**Kökt. yut** BK/D-31

~**Kökt. otuz artukı eki yaşıma amğı korgan kışladukda yut boldı** “Otuz iki yaşında Amğı kalesinde kışladığımızda kıtlık oldu” BK/D-31

7. ini “kardeş, küçük kardeş”

~**Kaz. ini** “kardeş (Küçük kardeş)” (Ercilasun 1991 : 440)

~**Kökt. anda kisre inisi kagan bolmuş erinç** “ondan sonra kardeşleri hakan olmuşlar şüphesiz” KT/D-5

8. jügir- “koşmak”

~**Kaz. jügirüv** “koşmak” (Ercilasun 1991 : 82); cigürtüv “koşturmak; acele bakmak” (Oraltay 1984 : 108)

~**Kökt. kızııl kanım töküti kara terim yügürti** “kızııl kanımı akıtarak, kara terimi dörtürerek” T1/2 D-2

9. kalñ “karşılık; bedel”

~**Kaz. kalñ mal** “(Evlilikte) başlık” (Ercilasun 1991 : 54); **qalñ mal** “başlık parası” (Oraltay 1984 : 159)

~**Kökt. içgertim kalñ ... ebirü kelürtüm** “bacını, haracını ... çevirip getirdim” BK/D-25

10. karı “yaşlı, ihtiyar”

~**Kaz. karıy** “hafız” (Ercilasun 1991 : 300); **qarı** “hafız” (Oraltay 1984 : 163) ~qarıya

~**Kökt. özüüm karı boltım** “ben yaşlandım” T2/D-6

11. korgan~korgan “kale”

~**Kaz. korğan** “kale” (Ercilasun 1991 : 428); **korgan** “kale, sur; dayanak, kuvvet, güvenç” (Oraltay 1984 : 173)

~**Kökt. inisi bir korganka tezip barmış** “Kardeşi bir kaleye kaçıp gitmiş” BK/D-40

12. kölik “taşıt, vasıta, taşıt aracı”

~**Kaz. kölik** “taşıt” (Ercilasun 1991 : 854); **kölik** “vasıta, binilecek at, deve veya uçak, araba” (Oraltay 1984 : 137)

~**Kökt. ingek kölikin toglada oguz kelti** “inek ve yük hayvanlarıyla Oğuzlar geldi” T1/G-8

13. köp “çok, fazla; tamamıyla”

~**Kaz. köp** “çok” (Ercilasun 1991 : 136); **köp** “çok, fazla, bol; devamlı, uzun zaman boyu” (Oraltay 1984 : 139) ~*köpsüiv, köpsiniiv, köptesüiv, köpşe, köpşil*

~**Kökt. tört buluñ kop yağı ermiş** “Dört taraf hep düşmanı imiş” KT/D-2

14. küñ “cariye”

~**Kaz. küñ** “cariye” (Ercilasun 1991 : 94); **küng** “hanım, hizmetçi” (Oraltay 1984 : 146)

~**Kökt. beglik urı oglun kul boltı eşilik kı:z oglun küñ boltı** “bey olmaya layık erkek evladı kul oldu, hanım olmaya layık kız evladı cariye oldu” KTT/D-7

15. muñ “sıkıntı; evham”

~**Kaz. mun** “efkar” (Ercilasun 1991 : 202); **mung** “üzüntü, evham” (Oraltay 1984 : 201) ~*munayuv, munaytuv, mundanuv, mundas, munlı, munsız*

~**Kökt. büntegi bar erser ne buñi bar erteçi ermiş** “böylesi bir (devlet adamı) var ise (o halkın) ne (gibi) bir sıkıntısı olacak imiş” T2/D-57

16. oz- “kurtulmak; ileriye geçmek”

~**Kaz. ozuv** “öne geçmek, ileride olmak, daha çabuk yürümek” (Oraltay 1984 : 208) ~*ozat, ozıq*

~**Kökt. beş balık anı üçün ozdı** “Beşbalık onun için kurtuldu”BK/D-28

17. ökin- “pişman olmak; vazgeçmek”

~**Kaz. ökinüv** “hayıflanmak” (Ercilasun 1991 : , 622); ökinüv “pişman olmak, üzülme” (Oraltay 1984 : 217) ~*ökinsüiv, ökiniş, ökinişti*

~**Kökt. türiük bodun ertin ökün** “Türk halkı (bu huylarından) vazgeç (ve) pişman ol” KT/D-23

18. ört “yangın”

~**Kaz. ört** “yangın” (Ercilasun 1991 : 962); **ört** “yangın; büyük hadise; dert, üzüntü” (Oraltay 1984 : 220) ~*örtetüiv, örtenüiv, örtenshi, örtev, örtşil*

~**Kökt. ikinti kün örtçe kı:zıp kelti** “İkinci gün ateş gibi kızıp geldi” T2/B-4

19. ötin- “rica etmek”

~**Kaz. ötinüv** “müracaat” (Ercilasun 1991 : 622); **ötinüv** “rica etmek” (Oraltay 1984 : 221)~*ötiniş, ötinişti*

~**Kökt.** *anta ötrüi kaganıma ötündüm* “Ondan sonra kaganıma ricada bulundum” T1/G-5

20. san “sayı, adet”

~**Kaz. san** “sayı” (Ercilasun 1991 : 752); **sansız** “sayısız” (Oraltay 1984 : 234)

~**Kökt**<**Kökt.** *kök teyeñin sansız kelürüp kop kottı* “Gök sincaplarını sayısız (miktar)da getirip (hediye olarak) bıraktılar.” BK/G-12

21. sıkta- “ağlamak, gözyaşı dökmek”

~**Kaz. sıkta-** [**sıgit+a-**] “ağlamak, gözyaşı dökmek” (KTS, 501)

~**Kökt. sıgitçı** “ağlayıcı” KT/D-4; *bunça bodun kelipen sıgtamış* “Bunca halklar gelerek ağlamışlar” KT/D-4

22. sñnar “yarı, yarım”

~**Kaz. sñnar** “eş (çiftten biri)” (Ercilasun 1991 : , 224); **sungar** “tek, çift olan şeyin her biri” (Oraltay 1984 : 253)

~**Kökt. eki uçı sñnarça artuk erti** “(onların) iki kanadı bizden yarı yarıya fazla idi” T2/B-5

23. siñli “kız kardeş”

~**Kaz. siñli** “bacı” (Ercilasun 1991 : , 42); **sinli** “kız kardeş” (Oraltay 1984 : 256)

~**Kökt. siñlim kunçuyug birtimiz** “(Eş olarak da) kız kardeşim prensesi verdik” BK/D-17

24. süyek “kemik”

~**Kaz. süyek** “kemik” (Ercilasun 1991 : 464)

~**Kökt. kanıñ ögüzçe yügürti süñüküg tağça yatdı** “Kanınız ırmaklar gibi aktı, kemikleriniz dağlar gibi yığıldı” BK/D-20

25. şans- [**sanç-**] “saplamak; mızraklamak”

~**Kaz. şansuv** “saplamak” (Ercilasun 1991 : , 744); **şansuv** “ucu sivri bir şeyi sokmak” (Oraltay 1984 : 306)

~**Kökt. eki erig udşuru sançdı** “iki eri kovalayıp mızrakladı” KT/D-36

26. ty- “engel olmak, engellemek”

~**Kaz. tyuv** “yasaklamak” (Ercilasun 1991 : 972); **tyuv** “yasaklamak, yaturmamak, engel olmak” (Oraltay 1984 : 286)

~**Kökt. közde yaş kelser tida, köñülte sıgit kelser yanturu sakıntım** “Gözlerimden yaş gelse engel olarak, gönülden feryat gelse çevirerek yas tuttum” KT/K-11

27. tiyin “sincap”

~**Kaz. tiyin** “sincap” (Ercilasun 1991 : 782)

~**Kökt. kök teyeñin sansız kelürüp kop kottı** “Gök sincaplarını sayısız (miktar)da getirip (hediye olarak) bıraktılar.” BK/G-12

28. tolgat- “eziyet etmek, eza etmek”

~**Kaz. tolgatuv** “doğum sancısı çekmek, doğurmak üzere olmak” (Oraltay 1984 : 273)

~**Kökt. yeme igidiñ emgetmeñ tolgatmañ** “Yine iyi besleyin, eza (ve) cefa etmeyin” BK/K-13

29. una- “doğru bulmak, onaylamak”

~**Kaz. unav** “beğenmek, uygun bulmak” (Oraltay 1984 : 291)

~**Kökt. unamañ** “kabul etmeyin” T1/K-11

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

ARAT, Reşit Rahmeti, 1988, “Kazakistan” *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İst. s. 494-505

B: Batı yüzü

BK: Bilge Kağan Yazıtı (Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları*, Ank. 1988)

D: Doğu yüzü

[Ercilasun 1991] ERCİLASUN, Ahmet B, ve diğerleri, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Ankara

G: Güney yüzü

K: Kuzey yüzü

[KTTS] *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*, C. I-X, Almatı 1974

[KTS] *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Yard. Doç. Dr. KOÇ, Kenan, Dr. Ayabek BAYNİYAZOV, Vehbi BAŞKAPAN, Ank. 2003

KT: Költigin Yazıtı (Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları*, Ank. 1988)

[Oraltay 1984] Oraltay, Hasan, Nuri Yüce, Saadet Pınar, *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, İst.

Saray, Mehmet, 1996, *Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ank.

T1: Tonyukuk Yazıtı 1. Taş (Tekin, Talat, *Tunyukuk Yazıtı*, İst. 1997)

T2: Tonyukuk Yazıtı 2. Taş (Tekin, Talat, *Tunyukuk Yazıtı*, İst. 1997)